

УДК 330.33: 631.11

Шульський М.Г., д.е.н., професор[©]*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
ім. С.З. Гжицького*

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЛЬВІВЩИНИ

Досліджено діяльність особистих селянських господарств населення Львівської області, в результаті чого встановлено причини, що гальмують їх розвиток, а також запропоновано конкретні заходи щодо їх усунення.

Ключові слова: *особисті селянські господарства, земельні угіддя, валова продукція, форми господарювання, рослинництво, тваринництво.*

Постановка проблеми. Реформування аграрних відносин як на Львівщині, так і в інших областях України проходило у двох напрямках. По – перше, це перехід від діючих організаційно-господарських структур соціалістичного типу до господарських формувань, як тоді вважалося, ринкового спрямування. Ці процеси забезпечили багатокладність форм господарювання в аграрному виробництві. По-друге, розширення земельних угідь і, отже, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами. Ці господарства відігравали стабілізуючу роль в аграрному секторі економіки і, особливо в Західному регіоні України, зберегли сільськогосподарське виробництво від колапсу.

У сьогоднішніх умовах відбуваються процеси відновлення, стабілізації і нарощування темпів аграрного виробництва насамперед крупними сільськогосподарськими підприємствами. І саме в цей період і в цих процесах важливо проводити дослідження функціонування різних форм господарювання в сільськогосподарському виробництві з акцентуванням уваги на дрібні форми господарювання, провідне місце серед яких належить особистим селянським господарствам. Отже, суть постановки проблеми полягає в тому, щоб дослідити тенденції розвитку цих господарств, виявити причини, що гальмують їх діяльність та визначити їх місце у сферах аграрних відносинах як в умовах сучасності, так і на перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження діяльності особистих селянських господарств проводили значна чисельність відомих і маловідомих вчених-аграрників та практиків. І це цілком закономірно. Адже, скажімо, на Львівщині, чим могли займатися науковці, коли ці господарства виробили у 2003 р. 93,2% всієї аграрної продукції в області? Безумовно, досліджувати феномен їх незнищеності, забезпечення своєї діяльності своїми ресурсами, силами, мало сподіваючись на сторонню допомогу. Дослідники детально аналізували специфічні умови їх функціонування у минулому,

досліджують їхню діяльність у сучасних умовах, і не залишаються вони поза увагою науки і в майбутньому.

Розглянути весь спектр публікацій про діяльність особистих господарств населення в одній, навіть досить обширній, статті практично неможливо. Недостатньо навіть це зробити в одній монографії, адже про них написано ряд монографій, захищено значну кількість дисертацій, результати їх діяльності відображені у наукових статтях, в засобах масової інформації тощо. Враховуючи саме ці обставини, ми назвемо праці лише деяких авторів останнього періоду дослідження функціонування особистої господарки. До цих науковців відносяться: П.С. Березівський, М. Андрушко, Л. Балаш, Р. Попівняк, О.Лисюк, Т.І. Яворська, В. Збарський, І. Ф. Баланюк, С. Яців, М. Шульський [1-7] та інші. Одночасно зауважимо: щоб відобразити весь спектр діяльності особистих селянських господарств за певний період часу є справа досить трудомістка, адже дрібне господарство – це те саме велике господарство тільки в мініатюрі. Малих господарств є значно більше, ніж великих і кожне з них залишає свій помітний слід в аграрному виробництві, що відображається в цифрових статистичних даних. Більше того, ведення селянської господарки залежить від впливу різних умов як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, на її стан значний вплив має фактор часу. Все це в комплексі вимагає проведення подальших досліджень діяльності особистих селянських господарств як на регіональному, так і державному рівнях.

Постановка завдання. Формування основних складових постановки завдання проводилося безпосередньо із врахуванням мети досліджень. Ціль даної публікації полягає у проведенні аналізу і обґрунтуванні розвитку особистої господарки у Львівській області як у сучасних умовах, так і на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Функціонування будь-яких форм господарювання в аграрному секторі економіки здійснюється відповідно з прийнятими рішеннями, постановами і законами. Характерною особливістю розвитку особистих селянських господарств у ХХІ столітті є те, що їх діяльність регламентується відповідним законом, який був прийнятий Верховною Радою України у 2003 р. [8]. До цього періоду ці господарства окремо виділеного закону не мали, однак розвивалися, переборюючи різні труднощі на своєму шляху, навіть спроби радянської влади припинити їх діяльність. Різні епохи по-різному реагували на функціонування особистої господарки. Одні форми господарювання із зміною політичного устрою припиняли свою діяльність, інші – починали свій розвиток, однак дрібні селянські господарства не припиняли своєї діяльності ні за будь-яких умов. І це цілком закономірно, адже ці господарства є серцевиною життєдіяльності українського селянства і основою існування вітчизняного села.

У статистичних збірниках особисті селянські господарства трактуються як «господарства населення». Скажімо, раніше, коли не було Закону «Про особисте селянське господарство» [8] цілком правомірним було трактування статистичними органами цих господарств так, як вони вважали за необхідне.

Проте, після вступу у силу прийнятого Закону, слід було б і органами статистики дотримуватися його вимог. Адже, Закон, прийнятий державою, діє у ній, статистичні органи є державними. Тому термінологія повинна бути ідентичною. На наше переконання поняття «господарства населення» є значно ширшим, ніж означення «особисті селянські господарства». Це означення охоплює більш широкий спектр діяльності як на землі, так і поза нею. Скажімо, для прикладу, ті ж сільськогосподарські підприємства чи фермерські господарства хіба вони не є господарствами населення? Безумовно є, й іншими вони не можуть бути, адже діяльність будь-якого господарського формування забезпечується насамперед населенням людей і нічим іншим. Таким чином, тут є проблеми, є і питання, які відносяться до їх вирішення як між науковцями, так і законодавчо-виконавчою владою. Ця важлива тема вимагає окремого наукового обґрунтування. Ми у своїх дослідженнях будемо здійснювати комплексний підхід, з одного боку дотримуватись вимог діючого Закону, використовуючи назву «особисті селянські господарства» та використовувати термінологію статистичних органів (приміняючи назву «господарства населення»), з іншого. З цього приводу відмітимо, що для самих власників особистої господарки це не має абсолютно ніякого значення. Для них головна мета і одночасно вимога до себе – вести свою господарку з позиції здорового господарського глузду. І це є, з різних точок зору, найбільш об'єктивно, справедливо і вірно для діяльності сільського господаря.

Таблиця 1

Наявність сільськогосподарських угідь і виробництво продукції особистими селянськими господарствами Львівщини*

Показники	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2010 р. у % до	
						1995 р.	2005 р.
Наявність с.-г. угідь, тис. га.	412,1	642,8	797,6	799,0	796,1	193,2	99,8
їх питома вага до всієї площі с.-г. угідь області, %	32,3	50,4	62,8	63,0	62,9	+30,6	+0,1
У тому числі рілля	219,1	388,1	519,2	519,2	523,5	238,9	100,8
її питома вага до всієї площі ріллі області, %	25,6	47,1	65,1	65,1	65,7	+40,1	+0,6
Виробництво продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.**	281,5	729,9	481,5	415,6	391,3	57,4	81,3
у тому числі: рослинництва	325,8	341,7	226,4	217,5	207,8	63,8	91,8
тваринництва	355,7	388,2	255,1	198,1	183,5	51,6	71,9

Примітки: *тут і надалі використано матеріали статистичного щорічника Львівської області за 2010 рік [9];

** за порівнянними цінами 2005 р.

Функціонування господарств населення характеризується цілим комплексом показників різного економічного змісту, що представлені в матеріалах статистичних органів. Ми, безумовно, не будемо їх всіх використовувати, візьмемо до уваги лише ті, які є основою (земельні угіддя) і наслідками (вартістю виробленої валової продукції) їх діяльності. Для порівняння рівня розвитку цих господарств населення використаємо матеріали їх діяльності протягом 1995 - 2010 рр.

Наведені дані в таблиці 1 показують, що протягом досліджуваного періоду відбулися істотні зміни щодо наявності сільськогосподарських угідь і виробництва продукції в розрахунку на 100 га їх площі особистими селянськими господарствами. При цьому слід зауважити про характерні ознаки цих процесів, а саме: площа земельних угідь мала тенденцію до збільшення і вже у XXI столітті їх обсяги майже стабілізувалися, однак виробництво аграрної продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь характеризується дещо іншим характером змін – до 2005 р. цей показник зростав, у наступні роки відбувалося його зменшення. Отже, збільшення площ земельних угідь в особистих селянських господарствах супроводжувалося, починаючи з 2000 р., зменшенням землевіддачі в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь.

З огляду на такі тенденції цілком закономірно виникає необхідність проаналізувати абсолютні показники щодо виробництва продукції особистими селянськими господарствами. Ця цифрова інформація представлена у таблиці 2.

Таблиця 2

Валова продукція сільського господарства, вироблена господарствами населення Львівщини, за порівнянними цінами 2005 р.

Показники	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2010 р.	2010 р. у % до	
						1995 р.	2005
Валова продукція – всього, млн. грн.	2702,7	3592,4	3635,6	3366,8	3083,7	114,1	84,8
у тому числі:							
рослинництва	1291,9	1681,8	1709,3	1762,1	1637,7	126,8	95,8
тваринництва	1410,8	1910,6	1926,3	1604,7	1446,0	102,5	75,1
Питома вага, виробленої продукції в загальному обсязі, %	68,5	90,8	89,6	78,3	73,7	+5,2	-15,9
у тому числі:							
рослинництва	66,4	88,2	88,8	80,4	77,9	+11,5	-10,9
тваринництва	70,6	93,1	90,3	76,1	69,6	-1,0	-20,7

При порівнянні показників валового виробництва продукції цими господарствами як у загальному, так і в галузевому обчисленні за 2010 р. з даними за 1995 р. спостерігається зростання виробництва її об'ємів. Так, зокрема, вартість валової продукції зросла за досліджуваний період на 14,1%, у тому числі: рослинництва – на 26,8 % і тваринництва – на 2,5%. При цьому зауважимо, що це зростання незначне, коли порівняти розширення земельних

угідь (табл. 1). За ці роки площі сільськогосподарських угідь збільшилися на 93,2%, у тому числі ріллі – на 138,9%. Таким чином, можна стверджувати, що зміни у площах земельних угідь є неадекватними змінами у виробництві аграрної продукції особистими селянськими господарствами.

Такі тенденції спостерігаються при порівнянні показників, що досягнуті власниками особистих господарств у першому десятиріччі XXI століття, з даними середини останнього десятиріччя XX століття. Звідси цілком закономірно постає питання: як змінювались результати діяльності цих господарств саме у XXI столітті? Інформація, що наведена вище, дозволяє дати відповіді на ці питання. Отже, площі сільськогосподарських угідь майже не змінилися (табл. 1), проте виробництво продукції зменшилося (табл. 2) як у загальному обчисленні (на 15,2%), так і в розрізі окремих галузей – рослинництва (на 4,2%) і тваринництва (на 24,9%). Відповідні зміни відбувалися і в зменшенні питомої ваги виробленої продукції у структурі загальнообласного обсягу.

Зменшення обсягів виробництва аграрної продукції особистими селянськими господарствами Львівщини обумовлено впливом двох груп факторів. По-перше, демографічною ситуацією на селі. Особистою селянською господаркою в умовах сьогодення займається значна частина людей непрацездатного віку. Їх можливості у збільшенні виробництва продукції є обмеженими. Сільські жителі працездатного віку через неможливість знайти собі роботу на селі покидають його у пошуках місць праці у містах чи зарубіжних країнах. Слід також взяти до уваги, що природний приріст населення в сільській місцевості є від'ємним, при цьому значно. Так, зокрема, у Львівській області природний приріст населення у 2010 р. становив -3676 осіб, тоді як у міських населених -317 осіб. [9, с. 213]. Тобто, спостерігаються інтенсивні процеси обезлюднення сіл, а без людей неможливе виробництво. По-друге, вироблену продукцію власники особистих селянських господарств відчувають значну утрудненість в її збуту. Тут негативну роль відіграють фактори віддаленості особистих господарств до ринків збуту, з одного боку та діючою ціновою політикою на аграрну продукцію, з іншого. Особливо негативно це вплинуло на стан розвитку тваринництва. Через низькі ціни на продукцію тваринного походження наявне поголів'я тварин почало значно зменшуватися. І ці негативні процеси розвиваються і в умовах сьогодення. Безумовно, їх необхідно зупинити. Деякі кроки, хоча із запізненням, проводяться державними органами в умовах сьогодення. Так, зокрема, розроблене і введене в дію економічне стимулювання за збереження поголів'я тварин підвищить матеріальну зацікавленість селян у розвитку тваринництва. Однак ці позитивні кроки не повністю вирішують назрілі проблеми у розвитку тваринницьких галузей. І тому слід і надалі розробляти і впроваджувати конкретні заходи щодо недопущення занепаду тваринництва. Аналогічні дії слід проводити і для розвитку рослинницьких галузей.

Вищевикладені результати досліджень характеризують розвиток особистих селянських господарств, в основному, в умовах сьогодення. Однак ця

форма господарювання не є застиглою структурою розвитку аграрного виробництва, а вона, як і будь-яка інша форма господарювання на селі, перебуває у динамічному русі в залежності від впливів умов внутрішнього і зовнішнього середовища. І, безумовно, у цих архіскладних процесах розвитку суспільних відносин одні господарські формування можуть припинити свою діяльність, деякі трансформуватися у споріднені організаційно-господарські структури, а інші зберегти своє функціонування, вбираючи в себе все передове і прогресивне у веденні аграрного виробництва. З огляду на сказане виникає питання, що буде із особистими селянськими господарствами населення в майбутньому? На наше переконання вони збережуться і, безумовно, не такими, які вони є сьогодні. У першу чергу ці господарства переорієнтують свою виробничу діяльність. Так, зокрема, у рослинництві відпаде потреба займатися вирощуванням зернових і технічних (цукрових буряків, льону, ріпаку тощо) культур і більше уваги буде приділено виробництву продукції овочевих культур. Аналогічні зміни пройдуть у розвитку тваринницьких та інших видів діяльності. Тобто ці господарства займуть у сферах аграрного виробництва свою нішу із врахуванням специфічних особливостей їх діяльності. І на закінчення. Ми у повній мірі поділяємо твердження проте, що ведення особистої селянської господарка це основа збереження українського села, яка є скарбницею народних звичаїв, традицій і, отже, надійною основою розвитку української держави як в умовах сьогодення так і на майбутнє.

Висновки. На основі проведеного дослідження діяльності особистих селянських господарств Львівщини можна констатувати наступне:

- за період проведення реформ, що почалися в кінці минулого століття, особисті господарства селян, не зазнали таких руйнівних процесів, як скажімо, колишні господарства соціалістичного типу, не трансформувались у нові господарські утворення. Вони, навпаки, розширили площі земельних угідь і збільшили виробництво аграрної продукції;

- протягом досліджуваного періоду відбулись певні диспропорції у розвитку цих господарств. Так, зокрема, площі сільськогосподарських угідь розширювались значно швидшими темпами, ніж виробництво аграрної продукції як в абсолютних, так і у відносних показниках;

- в останні досліджувані роки спостерігається цілком закономірна тенденція щодо зменшення питомої ваги виробництва аграрної продукції взагалі і в галузевому виразі її виробництва всіма категоріями господарств Львівщини. Тобто відбуваються об'єктивні процеси відновлення, стабілізації і нарощування темпів виробництва продукції крупними господарськими формуваннями;

- зменшення обсягів виробництва продукції дрібними селянськими господарствами, зниження їх ролі у сферах аграрного виробництва, не означає, що вони втрачатимуть своє значення в сільському господарстві. Особиста господарка в результаті цих цілком об'єктивних процесів займає свою традиційну нішу з урахуванням специфічних особливостей її функціонування,

таким чином буде виконувати і надалі свою історичну місію – збереження українського села, що є основою зміцнення української держави.

Література

1. Березівський П.С. Особисте селянське господарство: ретроспектива і синергетика перспектив розвитку / П.С. Березівський // Трансформація сільського господарства і села: ювілейний збірник наукових статей / Заг. ред. Губені Ю.Е. – Л.: ЛНАУ, 2010. – С. 123 - 132.
2. Андрушко М. Особисті селянські господарства: можливості і перспективи / М. Андрушко, Л. Балаш, Р. Попівняк, О. Лисюк // Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. – 2010. – №17 (2). – С. 234 - 238.
3. Яворська Т.І. Особисті селянські господарства: визначення категорії та підприємницької діяльності / Т.І. Яворська // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 112 - 115.
4. Збарський В. Індивідуальні господарства селян: проблеми і перспективи / В. Збарський // Агроінком. – 2005. – №9-10. – С. 15 - 23.
5. Баланюк І.Ф. Розвиток господарств населення та агроформувань у регіоні / І.Ф. Баланюк // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу: зб. наук. доп. – Л. : Львівська обласна спілка економістів України, Львівський національний аграрний університет, 2009. – С. 43 - 54.
6. Яців С. Співпраця особистих селянських господарств і сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції тваринництва / С. Яців // Вісник Львівського державного аграрного університету: Серія: Економіка АПК. – 2007. – №12. – С. 489 - 494.
7. Шульський М. Г. Особливості господарства населення: стан, можливості і перспективи. Монографія / М.Г. Шульський. – Львів: Видавництво «Край», - 2003. – 280 с.
8. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р., № 742 – IV.
9. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. Частина 1 / За ред. С.О. Матковського. – Львів, 2011. – 362 с.

Summary

Shulsky M.G

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology named after SZ Biotechnologies, Lviv, Ukraine.

ANALYSIS OF INDIVIDUAL FARMS LVIV

Activity of the personal peasant economies of population of the Lviv area is investigational, what reasons that brake their development are set as a result of, and also concrete measures are offered in relation to their removal.

Key words: *private farms, lands, gross output, forms management, crop production, animal husbandry*

Рецензент – к.е.н., доцент Поперечний С.І.